

Əhmədova Aybəniz İsmayıl qızı, Qasımova Səbinə Üzeyir qızı¹⁴
YARADICILIQ PSIXOLOGİYASININ PREDMETİ

İnsanlar hələ qədim zamanlardan yaradıcılığın sirlərinə beləld olmağa, onun təbiətini, mexanizmini, ona təsir göstərən amilləri və qərübə qüvvələrin mənbəyini açmağa cəhd etmiş, bu hadisələrin nə üçün baş verdiyini anlamaya çalışmışlar, incəsənət əsərlərində insan surətləri, həyat mənzərələri yaratmaqla bağlı cəhd necə və nədən yaranır və s. Kimi suallar əksər elm sahiblərini düşündürmüş, yaradıcı şəxsiyyətlərin özlərini də maraqlandırmışdır.

Yaradıcılıq prosesində insan bütün mənavi və fiziki imkanlarından bir vaxtda halında, optimal şəkildə istifadə etməyə çalışır. Əsil yaradıcılıq ictimai cəhətdən şortlanmış prosesdir.

Yaradıcılıq prosesi cəmiyyətin inkişaf mərhələsinin tələblərindən doğur, cəmiyyətin qanun və qaydalarına, dövrün tələblərinə, dövlətin və millətin siyasətinə, insanlığın qarşısında duran vəzifələrə əsaslanır. Yaradıcılığın hər bir faydalı nəticəsi cəmiyyətin inkişafına, bu əsasdə hər bir cəmiyyət üzvlünün şəxsiyyətin inkişafına səbəb olur.

Ona görə də yaradıcılıq prosesini cəmiyyətin qarşısında duran vəzifələrdən təcrid edilməsi şəkildə başa düşmək olmaz. Cəmiyyətin tələbləri ilə səsleşməyən heç bir yeni əsər ictimai əhəmiyyət kəsb etmir. Yaradıcılıq prosesində yaradıcı şəxsin özü də mənavi cəhətdən püxtələşir. Əgər yaradıcı şəxsin tutduğu mövqə insanlığın və yaşadığı cəmiyyətin tələblərinə (tam uyğun gəlirsə, belə yaradıcılıq prosesində şəxsiyyət tam yetkinliyi ilə inkişaf edir: yeni-yeni yaradıcılıq keyfiyyətləri qazanır, şəxsiyyət kimi yetkin, çox mədəni, millətini, xalqını (sevən, insanpərvər bir vətəni kimi formalaşır, sənətkar kimi işə kamilləşir, orijinal yaradıcılıq /üslubuna yiyələnir. Yaradıcılıq" prosesində psixi proseslər ən yüksək səviyyədə fəaliyyət göstərir. Bu baxımdan yaradıcı şəxsin intellektual səviyyəsi - dərk etmə qabiliyyəti, hissi emosional tərzü və iradi qüvvəsi adi şəxslərdən öz yüksək səviyyəsinə görə fərqlənir.

Yaradıcılıq prosesinə əludəlik-yaradıcı prosesə vurğunluq, onunla yaşamaq, ondan zövq ala-ala ömür sürmək, bir sözlə, yaradıcılıq prosesi ilə nəfəs almaq deməkdir. Bəs görəsən yaradıcılıq psixologiyasının bir elm kimi təşəkkülünü hansı zərurətdən qaynaqlanır? Yaradıcılıq psixologiyasının mövzusunun nə təşkil edir?

Hər bir elmin meydana gəlməsi və mövcudluğu müəyyən tarixi şərait və zərurətlə bağlıdır. Elmin müstəqil elm sahəsinə çevrilməsi üçün ilk növbədə özünün obyektini və predmetini müəyyən etməlidir. Bununla belə həm də onun katqorikalı aparatı və metodoloji əsasları da yaranmalıdır. Ona görə ki, elmin metodoloji əsaslarının yaradılması bir tərəfdən elmin əhatə etdiyi problemləri düzün və aydın təsəvvür etməyə, digər tərəfdən isə həmin problemlərin öyrənilməsi üçün adekvat üsul və vasitələrin müəyyən edilməsinə imkan verir.

Ardından gördüyü kimi yaradıcılıq psixologiyası bir elm kimi yaradıcılığın və psixologiyanın integrativ əlaqəsindən meydana çıxmışdır. Yəni psixologiyanın predmetinin müəyyən edilməsində ortaya çıxan problemlər elə-yaradıcı ilıq psixologiyasının predmetini nə müəyyən edilməsi ilə ortaya çıxan problemlərlə identikdir. Bu baxımdan yaradıcılıq psixologiyasının mövzusunun müəyyən edilməsi ilə bağlı qarşıya bir sıra çətinliklər çıxır. Həmin çətinliklərdən biri və həm də əsası ümumən irəlidə qeyd etdiyimiz kimi psixikanın təbiəti ilə bağlı olan metodoloji mövqelərin müxtəlifliyi ilə əlaqədardır.

Bələ ki, yaradıcılıq psixologiyasının predmetini müəyyənləşdirməyə çalışan Y.A.Yarəşevski göstərir ki, formal sxem səviyyəsində və ən ümumi şəkildə iki çevrənin kəsişdiyi ərazini bu elmin mövzusu hesab etmək olar.

Həmin çevrələrdən biri yaradıcılığa, digəri isə psixologiyaya aid bilikləri təmsil edir. Lakin indiyə kimi həmin sxemin əks etdirdiyi real sahənin (YP) hamı tərəfindən qəbul ediləcək aydın görünən sərhədləri yoxdur. Bu hər şeydən əvvəl bir tərəfdən yaradıcılıq, digər tərəfdən psixikanın təbiətinin anlaşılma səviyyəsilə əlaqədardır. Məhz bunun nəticəsidir ki, yaradıcılığın özünün hamı tərəfindən qəbul ediləcək sərhədləri yoxdur. Bununla belə fəaliyyətin özünün kontekstində yaradıcı və ya yaradıcı olmayan fəaliyyətin fərqləndirilməsi də mövzusunun kifayət qədər mürəkkəb olduğunu və tam tərifinin verilə bilməyəcəyini göstərir.

Əgər buraya psixikanın təbiəti ilə bağlı məsələləri və metodoloji əsasları da əlavə etsək, o zaman yaradıcılıq psixologiyasının mürəkkəb xarakteri biza bölli olar.

Yaradıcılıq psixologiyası elmi biliklərin elə sahəsində ki, burada (üç-ümumi psixologiya, şəxsiyyətin psixologiyası və differensial psixologiyanın müddəalan integrativ şəkildə birləşmişdir. Bu üç elm sahəsi yaradıcılıq psixologiyasının inkişafının və formalaşmasının əsaslarıdır. Onun metodoloji əsasını təşkil edir.

Ümumi psixologiya	Şəxsiyyətin psixologiyası	Differensial psixologiya
Yaradıcılıq psixologiyası		

Şəkil 1. Yaradıcılıq psixologiyasının istinad etdiyi bəzə elmlər

Qeyd etdiyimiz bu üç elm sahəsindən hər biri yaradıcılıq psixologiyası ilə bir sıra problemləri həll edir. Yaradıcılıq psixologiyasının əsaslandığı ümumi psixologiya yaradıcılıq psixologiyası ilə elə problemləri həll edir ki, həmin problemlər hər iki elmin qovşağında yaranır. Həmin problemlərə yaradıcılığın strukturu və spesifikasiyası, yaradıcılıq aktları ilə psixi proseslərin, psixi xassələrin və psixi vəziyyətlərin qarşılıqlı əlaqə və təsirini göstərmək olar.

Şəxsiyyət psixologiyası ilə yaradıcılıq psixologiyası müştərək olaraq yaradıcı fəaliyyətin motivasiyasını,

¹⁴ AMU baş müəllimlər

yaradıcı şəxsiyyətin psixoloji keyfiyyətlərini, yaradıcı şəxsiyyətin istiqamətlərini, dəyərlər sistemini, həmçinin yaradıcı şəxsiyyəti bütünlüklə öyrənir.

Differensial psixologiya ilə yaradıcılıq psixologiyası müstəqil olaraq əsasən - qabiliyyətlərin təşəkkülü, formalaşması, qıyusu və strukturunu öyrənir. Bununla yanaşı differensial psixologiya bir elm kimi yaradıcılıq psixologiyası ilə yaradıcılığa təsir göstərən qabiliyyətlərin quruluşunu, strukturunu və s. tədqiq edir.

Yaradıcılıq psixologiyasının sahələri o fəaliyyəti özündə əks etdirir ki, həmin fəaliyyət nəticəsində yaradıcılıq gerçəkləşir. Bəs görəsən yaradıcılıq psixologiyası ümumi psixologiya ilə hansı məsələləri müstəqil öyrənir? Yaradıcılıq psixologiyası ümumi psixologiya ilə aşağıdakı problemləri müstəqil şəkildə öyrənir:

1. Yaradıcı şəxsiyyətin xüsusiyyətləri
2. Şəxsiyyətin yaradıcılığı ilə onun məna-dəyərlər sistemi arasında əlaqə
3. Yaradıcı fəaliyyətin motivasiyası
4. Şəxsiyyətin inkişafında yaradıcılığın rolu
5. Yaradıcılıq və psixi sağlamlıq problemləri
6. Xarakterin müxtəlif aksentuasiyası şəraitində yaradıcılığın özünüifadəsi problemləri.
7. Yaradıcılıq və psixopatologiya.

Yaradıcılıq psixologiyası differensial psixologiya ilə aşağıdakı müstəqil problemləri öyrənir:

1. Yaradıcı qabiliyyətlərin genizi və inkişafı
2. Yaradıcı qabiliyyətlərin diaqnostikası
3. Yaradıcı qabiliyyətlərin talant, imkan, istedad və s. ilə əlaqəsi

Bəzi elmlərdən başqa yaradıcılıq psixologiyası bir çox elmlərlə qarşılıqlı əlaqədədir. Onlardan biri **sosial psixologiyadır**.

Sosial psixologiya sosial qruplarda insanlar arasında ünsiyyət və qarşılıqlı təsir prosesində meydana çıxan psixi hadisələri öyrənir. Sosial psixologiyanın tədqiq edib əldə etdiyi biliklər müxtəlif sahələrdə böyük praktik əhəmiyyətə malikdir. Devid Mayersə görə, sosial psixologiya - insanların bir-biri haqqında necə fikirləşdiyini, onların bir-birinə necə təsir göstərdiyini və bir-birlərinə necə münasibət bəslədiklərini öyrənən elmdir. Sosial psixologiya yaradıcılıq psixologiyası ilə sosial fasilitasiya- qrupun və ya kollektivin fərdin yaradıcılığını stimullaşdırması və sosial inqibisiya kollektivin və ya qrupun fərdin yaradıcılığını sıxışdırması kimi effektləri öyrənir.

Yaradıcılıq psixologiyası estetika ilə də qarşılıqlı əlaqədə bir sıra problemləri öyrənir. Estetika insanın gerçəkliyi estetik məmünəməsinə, yaradıcı məhsulun qavranılmasının qanunuyğunluqlarını öyrənir. Estetika insanın dünyanı sosial baxımdan şərtlənmiş hissi dərk edir. Yaradıcılıq psixologiyası ilə müstəqil olaraq estetik təsəvvürlərin yaradıcılığa təsiri mexanizmlərini öyrənir.

Yaradıcılıq psixologiyası psixogenetika ilə də qarşılıqlı əlaqədədir.

Psixogenetika genetikanın və ətraf mühitin nisbətində insana təsirinə fərdi fərqlərini öyrənir. Yəni bizim fərqli olmağımıza genotip, yoxsa ətraf mühitin təsir göstərməsi haqqında təsəvvürlərə aydınlıq gətirir. Müstəqil olaraq qabiliyyətlərin təşəkkülü, onların inkişaf şəraiti, o cümlədən, təbii imkanların qabiliyyətlərə çevrilmə mexanizmini və s. öyrənir. Bununla yanaşı psixogenetika yaradıcılıq psixologiyası ilə yaradıcı qabiliyyətlərin inkişafına fenotipin təsiri məsələlərini də araşdırır.

Yaradıcılıq psixologiyasının qarşılıqlı əlaqədə olduğu elmlərdən biri də psixofiziologiyadır. Psixofiziologiya psixi hadisələrin sinir substratını və ya sinir hüceyrələrinin funksiyasını öyrənir. Müstəqil olaraq yaradıcı fəaliyyətin və ya proseslərin fizioloji əsaslarını öyrənir.

Yaradıcılıq psixologiyasının qarşılıqlı əlaqədə olduğu növbəti elm sahəsi psixosemantikadır. Psixosemantika-insan şüurunda öz əksini tapmış mənalara fərdi sistemlərdə təzahürünü öyrənir. Müstəqil olaraq mənalara mənəvləndirilməsinin formalarını- obrazları, simvolları, alleqoriyaları, simvolik və verbal formaları öyrənir. Həmçinin onların yaradıcı məhsula təsirini və onun qavranılmasını aşkar etməyə çalışır. Bununla yanaşı psixosemantika yaradıcılıq prosesində fikrin kodlaşmasının və aktivləşməsinin mexanizmlərini öyrənir.

Yaradıcılıq psixologiyası psixoterapiya ilə də sıx əlaqədədir. Müstəqil olaraq psixoterapiya ilə yaradıcılıq psixologiyası yaradıcı aktın psixoterapiya vasitəsi kimi istifadəsi imkanlarını araşdırır.

Yaradıcılıq psixologiyasının obyektidir? Yaradıcılıq psixologiyasının obyektidir yaradıcı fəaliyyət və bu fəaliyyətin subyektidir. Başqa cür desək, yaradıcılıq psixologiyasının obyektidir insan və ya kollektivdir.

Yaradıcılıq psixologiyasının predmetinə birmənalı yanaşma yoxdur. Onun predmeti hal-hazırda yaradıcılığın daxil olduğu bəzi elmlərinin hansının dominantlıq təşkil etməsindən çox asılıdır. Bu zaman yaradıcılıq psixologiyasının psixologiyasının predmetinə üç cür yanaşma özüni göstərir:

1. Yaradıcılıq psixologiyasının predmetini yaradıcı fəaliyyətin psixi hadisələrlə qarşılıqlı təsirinə qanunuyğunluqları təşkil edir.
2. Yaradıcılıq psixologiyasının predmetini yaradıcı şəxsiyyətin psixoloji xüsusiyyətləri təşkil edir.
3. Yaradıcılıq psixologiyasının predmetini yaradıcı qabiliyyətlərin psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Bu yanaşmaları birləşdirib yaradıcılıq psixologiyasına belə bir tərif verə bilərik: "Yaradıcılıq psixologiyası yaradıcı fəaliyyətin psixi hadisələrlə qarşılıqlı təsirinə psixoloji mexanizmlərini, yaradıcı şəxsiyyətin psixoloji keyfiyyətlərini və yaradıcı qabiliyyətlərin psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənir".

Yaradıcılığın bir neçə növünü ayırd edirlər. Psixoloji ədəbiyyatlarda bədii, elmi, texniki və idman

yaradıcılığına daha çox yer verilib.

Bədii yaradıcılığın-İnşəsulu vəhəmiş yeni obrazdır və yeni tamamlanmış obrazlar sistemidir. Yeni obraz əvvəllər istifadə edilməyən və yeni yaradılmış obrazdır. Hər şeydən əvvəl bədii yaradıcılıq estetik tələbatların Təmin olunmasına imkan verən fəaliyyətdir, bu dünyanın dərkini subyektiv üsuldur. Bədii yaradıcılıqda və incəsənətdə müəllif təsvir edilən və ya surəti yaradılan hadisəyə, obraza özünün münasibətini və ya öz mövqeyini sərgiləyir. Bədii yaradıcılığın aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

1. Bədii yaradıcılıq əyani-obrazlı təfəkkür tipinə əsaslanır.
2. Bədii yaradıcılığın əsas komponenti gerçəkliyi emosional, ehtiraslı inikasıdır. Başqa cür desək, insanın katarsis prosesini yaşamasıdır. Bədii yaradıcılığın rəşional tərəfi gizlidir və utilitar (latınca, "utilis" — faydalı, praktik əhəmiyyətli deməkdir) səciyyə daşıyır.
3. Bədii yaradıcılıq eyni hadisəyə, obraza, sənət əsərinə müxtəlif insanlar tərəfindən müxtəlif məzmununda mənalandırılmasına səbəb olur.

Bədii yaradıcılıq kimi elmi yaradıcılıq da yaradıcılıq psixologiyasının bir bölməsidir. Elmi yaradıcılıq zamanı yeni biliklər yaradılır. Elmi yaradıcılıq verbal-məntiqi təfəkkür tipinə əsaslanır. Elmi yaradıcılığın məhsulu anlayışlar və ya anlayışlar sistemi, nəzəriyyələrdir. Elmi yaradıcılıq prosesi reql gerçəklikdə Yüçüd olan, lakin hələ dərk olunmayan hadisələrin tədqiqi, açılmasıdır.

Texniki yaradıcılığın əsas xüsusiyyətlərindən biri onun obyektivliyidir. Elmi biliklər subyektiv dərk etmə ilə səciyyəlmir. O obyektivdir. Elmi yaradıcılıq daha çox kollektivliyə əsaslanır. Hətta hər hansı kəşf bir nəfər tərəfindən həyata keçirilirsə belə, sonradan həmin hadisə elm adamları tərəfindən təqdim məruz qalır və onu yeni elmi biliklərlə zənginləşdirir.

Texniki yaradıcılığın məhsulunun əsasında kəşf ər və ya təkmilləşdirmələr dayanır. Tədqiqatlar göstərir ki, kəşflərin yalnız 58 %-i unikalıdır. Elmi kəşflər öz dövürünü qabaqlayır və kəşfdən çox sonralara praktikaya tətbiqi həyata keçirilir.

Texniki yaradıcılıq əyani-əməli təfəkkür tipinə əsaslanır. Elmi-texniki yaradıcılıq prosesinin əsasında konstruksiyalardır və ya kaşfetmə dayanır. Elmi yaradıcılıq da eynilə utilitar səciyyə daşıyır.

Yaradıcılıq psixologiyasının öyrənilməsinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Klassik psixozanalizdə yaradıcılıq sublimasiya prosesi kimi diqqət mərkəzinə gətirilir. Yəni mövcud enerjinin-libidonun, mortidonun (ölüm və ya başqalarına nifrət instiktidir) sosial baxımdan qəbul edilən formaya gətirilməsidir. Freyd yaradıcılığın iki aspektinə daha çox diqqət yetirir:

1. Motivasiya
2. Yaradıcılığın şüursuz komponentləri.

Z. Freydin fikrincə yaradıcılıq prosesinin motivasiyası sublimasiya, yəni hansısa müdafiə mexanizmidir. Enerjinin sosial baxımdan qəbul edilən formaya transformasiyasıdır. Belə olan halda yaradıcılıq psixozanalizdə deseksualizasiya (nəynə seksual əhəmiyyətinin azadılması) və akultura (mədəniyyətə uyğunlaşdırılması) edilmiş aqressiya kimi nəzərdən keçirilir. Yəni bu- zaman seksual və aqressiv impulslar öz ifadəsini yaradıcılıqda tapır.

Freyd göstərdi ki, şüursuzluq yaradıcılığın zəngin və qüdrətli mənbəyidir. Sıxışdırılmış, həyata keçməmiş arzular həmişə rəssamın rəsmində öz əksini tapır. Belə nöqtəyi-nəzər müasir tədqiqatçılar tərəfindən də dəstəklənir və hesab edilir ki, şüursuzluq yaradıcılığın mənbəyi olmaqla yanaşı onun gerçəkləşməsinə də əsas rol oynayır. Hesab olunur ki, yaradıcılıq intuitiv təfəkkürə, şüursuz təfəkkür tipinə daha çox istinad edir. Çünki həllin, obrazın, ideyanın qəflətən gəlməsi bilavasitə intuitiv təfəkkürün məhsuludur. Lakin işi görən şüuraltıdır.

K. Yunqda Freyd kimi yaradıcılıqda şüursuzluğun rolunu təsdiq edir və hesab edir ki, yaradıcılığın mənbəyi şəxsi şüursuzluq deyil, kollektiv şüursuzluqdur. Yunq şəxsiyyətin iki aspektini ayırd edirdi:

1. Şəxsi başlanğıc
2. Yaradıcı başlanğıc.

Yaradıcı başlanğıcı Yunq avtonom psixoloji kompleks adlandırır. Yunqun fikrincə yaradıcılıq şəxsi deyil, şəxsiyyətdən kənar, şəxsiyyətüstü fenomendir. O insanın kollektiv şüursuzluğu ilə bağlıdır. K. Yunq görə yaradıcılıq potensialının gücü və keyfiyyəti Anima (kişi başlanğıc, əhval-ruhiyyə) və ya Animusla (qadın başlanğıc, şəxsi mülhəzə) əlaqəsi ilə sıx bağlıdır.

Geştalt psixoloqların fikrincə, yaradıcılıq geştaltın tamalanmasına cəhd və ya mövcud geştaltın yenisi ilə əvəz olunmasına yönəlməş dağdıcılıq aktıdır. Belə olan halda yaradıcılıq biliklərin ayrı-ayrı fraqmentlərinin qarşılıqlı təsiri və spotan aydınlatma (ozərenie) prosesidir.

Humanistik psixologiya çərçivəsində yaradıcılıq özünüaktallaşdırma cəhd kimi səciyyələndirilir. Yaradıcılıq həyəcanların zirvəsinin axtarışı prosesidir. K. Rocersin fikrincə, yaradıcılıq insanın adaptasiyası ilə sıx bağlıdır və onun mürəkkəb şəraitə və sosima adaptasiyasının bir hissəsidir.

K. Rocersin nəzəriyyəsinə əks olaraq Boqyevlenskinin yanaşmasını qoymaq olar. O hesab edir ki, yaradıcılıq heç zaman adaptasiyaya istiqamətlənmiş olmur. Yaradıcılıq həmişə situasiyanın və adaptasiyanın sərhədlərindən kənarə çıxır. Yaradıcılıq problemin həllini yox, onun mürəkkəbləşməsinə təmin edir.

Yaradıcılıq məqsədlə deyil, proseslə motivasiya olunmuşdur. Bu onun əsas spesifikasiyasıdır. O heç vaxt məqsədə çevrilir. Biz yaradıcılıqla ona görə məşğul olur ki, o xoşumuza gəlir, biz ondan zövq alırıq. Qarşımıza nəyisə yaratmaq məqsədi qoymuruq. Başqa cür desək, fəaliyyətin nəticəsi, eləcə də onun yeni məhsulu yaradıcılığın ikinci dərəcəli effekti və ya əlavə məhsuludur.

Yaradıcılığa verilmiş təriflər müxtəlif aspektdən onu izah etsə də, tam şəkildə yaradıcılığın əhatə dairəsini müəyyən edə bilmir. Yaradıcılıq hər şeydən əvvəl fəaliyyətdir. Amma elə fəaliyyətdir ki, bu fəaliyyət yeninin və sosial baxımdan dəyərli olanın yaradılmasına istiqamətlənmişdir.

Yaradıcılıq spesifik fəaliyyətdir. Psixologiyada hər bir fəaliyyətin əsasında daxili və xarici motivlər dayanır. Yaradıcılıq psixologiyasının motivləri daxildir. O nəticə ilə şərtlənməmişdir.

Yaradıcılıqla bağlı aparılmış tədqiqatlarla nəzər saldıqda görürük ki, ilk dövrlərdə məhz psixologiyası yaradıcılığın özünə havasından doğan və öz əksini müxtəlif dövrlərdə böyük müttəfəklərin yaradıcılıq nəzəriyyəsi yanılmaqla bağlı ideyalarında, fikirlərində tapan təşəbbüslərindən irəli gəlmişdir. Bu nöqtəyə-nəzər hələ yaradıcılıq psixologiyasının mevdana (gəldiyi vaxtlarda (XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri yaradıcılıq nəzəriyyəsi və psixologiyası adı altında yazılmış bir sıra tədqiqatlarda öz əksini tapır).

Bu dövrdə yaradıcılıq psixologiyası sahəsində müəyyən işlər həyata keçirən tədqiqatçılar meydan gəldi. Onlardan P.K.Engelmayer, S.O. Qruzenberq, İ.İ.Lapışinin, G.A.Q. Qronfeld və y. başqalarını qeyd etmək olar.

S.O. Qruzenberq özünü «Yaradıcılıq psixologiyası» əsərində yaradıcılıq nəzəriyyəsi yaratmaqqla bağlı təşəbbüslərin bir neçə tipini ayırd edir: fəlsəfi tip, psixoloji tip, intuitiv tip. Hər bir tipin də özünəməxsus müxtəliflikləri vardır. Belə ki, fəlsəfi tip - qnesoloji və metafizik Yaradıcılıq insan fəaliyyətinin hər hansı bir sahəsində mümkündür. Həm də təbii ki, hər bir fəaliyyət növündə yaradıcılığın nəticəsi yeni projekt üzrə quraşdırılmış mürəkkəb bir maşın, başqa bir sahədə isə uşaq oyuncağı ola bilər.

Yaradıcılıq psixologiyası insanın yaradıcı fəaliyyətinin bütün növlərini öyrənir. Onun əsas nəzəri məsələsi yaradıcılıq fəaliyyətinin qanunauyğunluqlarını dərk etmək, yaradıcılıq prosesinin və onun psixoloji mexanizmini açmaqdan ibarətdir. Burada əsas mərkəzi cəhət yaradıcılığın proses kimi başa düşülməsidir. Çünki, yaradıcılıq psixologiyası yaradıcı əməyin yalnız nəticə və məhsullarını öyrənən digər elmlərdən məhz bu cəhətə görə fərqlənir.

Yaradıcılığın konkret təzahür sahələrinin müxtəlifliyi, yaradıcılıq psixologiyasının tədqiq etdiyi problemlərin dairəsini olduqca genişləndirir. Məsələn, elmi, bədii, texniki, musiqi, təsvir, ixlirəçilik və digər yaradıcılıq növlərinin öyrənilməsi də buraya daxildir.

Yaradıcılıq psixologiyasının xüsusi bir sahəsi uşaqların yaradıcı fəaliyyətini, onun qanunauyğunluqlarını və mexanizmlərini öyrənir. Yaradıcılıq psixologiyasını insanın yaradıcı fəaliyyətini öyrənən bir elm kimi xarakterizə edən Straxov qeyd edir ki, bu sahədə meydana çıxan ilk məsələ yaradıcılığın elmi analiz kimi müəyyən edilməsidir.

Yaradıcılığın elmi anlayış kimi işlənməsi onun psixoloji təbiətini, yaradıcılıq fəaliyyətinin psixoloji komponentlərini, bu fəaliyyətdə qavrayışın, diqqətin, təxəyyülün rolu, eləcə də yaradıcı təfəkkürün keyfiyyətləri və onun psixoloji strukturu haqqında məsələlər yaradıcılıq psixologiyasının spesifik problemləridir.

Yaradıcılıq prosesində şəxsiyyətin müxtəlif psixi vəziyyətlərinin, xüsusən də yaradıcı vəcd və ilham vəziyyətlərinin, yaradıcılığın emosional-iradi komponentlərinin, həmçinin yaradıcı şəxsiyyətin yaradıcılıq prosesində təzahür edən fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi məsələləri də yaradıcılıq psixologiyasının tərkibinə daxildir.

Yaradıcılıq fəaliyyəti yalnız yaradıcılıq psixologiyasının predmeti deyil. O, həm də başqa elmlər, xüsusən də fəlsəfə, məntiq, estetikə, ədəbiyyat və incəsənət nəzəriyyəsi, kibernetika elmləri tərəfindən öyrənilir. Odur ki, yaradıcılıq psixologiyası özünü öyrəndiyi problemlərin dairəsini müəyyən etməklə və işləməklə bərabər, həm də eyni zamanda qeyd edilən elmlərlə fəal və çox tərəfli qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır.

Təsədüfi deyil ki, indiyə qədər yaradıcılığın bütün aspektləri vəhdətdə götürülərək sistemətlə olaraq öyrənilməmişdir. Doğrudur bu olduqca çətin məsələlərdir. Lakin, vahid yaradıcılıq nəzəriyyəsinin yaradılması məhz bu məsələnin həllindən çox asılıdır.

Hazırda bu sahədə ilk təşəbbüslər edilmişdir. Amerika psixoloqu və pedaqoqu Raqqi Gilada özünü «Təxəyyül» kitabında alimlərin, artistlərin, rəssamların və şairlərin mülahizələrini təhlil edərək, bir sıra nəzəriyyələr şəklində yaradıcılığın ən ümumi nəzəriyyəsinə təklif etmişdir. Həmin nəzəriyyə gələcək təkmil nəzəriyyənin yaradılması üçün ciddi stimulu rolunu oynayır.

Ponamaryovun fikrincə, yaradıcılıq psixologiyasının predmeti yaradıcı fəaliyyətin psixi təşkilinin struktur səviyyələridir. A.M. Matyuşkinin fikrincə, isə yaradıcılıq artıq mövcud olan biliklərin sərhəddindən uzaqlaşma, onu keçib getmə prosesi kimi nəzərdən keçirilə bilər.

M.Q. Yarışevski göstərir ki, yaradıcılıq şüurda və davranışda yeninin yaradılması ilə, həm də ondan əmələ gələn yeni məhsulların yaradılmasıdır. Rus psixoloqu Y.A. Ponamaryov yaradıcılığın inkişafı aparıcı qarşılıqlı təsir prosesi kimi baxır. S.L. Rubinsteyn isə yaradıcılığın yeni, orijinal, elmin və incəsənətin inkişafında əsaslı rol oynayan və yaradıcının özünü də bu prosese daxil olduğu fəaliyyət növü kimi səciyyələndirir: «Adətən yaradıcılıq dedikdə insan fəaliyyətinin o sahəsi nəzərdə tutulur ki, bu fəaliyyətin sahəsində nə isə yeni bir ideya, nəzəriyyə, qanun (elmi yaradıcılıq), yeni maşın, mexanizm (texniki yaradıcılıq), yəni bir bədii əsər (bədii yaradıcılıq) yaranır. S.L. Rubinsteyn yaradıcılığa belə bir ümumi tərif vermişdir: «Yaradıcılıq insanın xüsusi növ fəaliyyəti olub, ictimai əhəmiyyəti olan maddi və mənəvi dəyərlərin yaradılması prosesisidir». Yaradıcılıq da mahiyyət etibarilə idraktır. Yaradıcılığa sadəcə olaraq idraktır demək də azdır. Ona görə ki, hər cür idrak fəaliyyəti elə insanın fəallığıdır. Yaradıcılıq insanın fəallığının xüsusi formasıdır.

Yaradıcılıq insanın elə bir mürəkkəb fəaliyyətinə deyilir ki, bu fəaliyyətin nəticəsində elm, incəsənət, texnika sahəsində yeni əsərlər meydana gəlir. Yaradıcılıq, sözün hərfi mənasında nə isə yeninin yaradılmasıdır.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya, Bakı, Çınar-çap, 2003
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya, Bakı, Qəpp, Poliqraf korporasiyası, 2003
3. Cabbarov R.V. Gərçəklik terapiyası və yaşamaq sənəti. Bakı: 2017, 216s.
4. Cabbarov R.V. Öztəntiqçəkəşdimənin psixologiyası. Bakı: 2016, 260 s.
5. Əliyev B.S., Əliyev K.R., Cabbarov R.V., Mustafayev M.Ş. Müxtəlif psixoloji məsələlərdə kreativlik anlayışının öyrənilməsinin Konseptual əsasları. Psixologiya, 2001, № 1-2, s. 3-10.
6. Əlizadə Ə.Ə., Təxəyyül. Bakı: ADPU, 2006, 166 s.
7. Məmmədov A.U. Yaradıcılıq psixologiyası. Bakı, ADPU, 2000, 100 s.

Açar sözlər: Psixologiya, inkişaf, yaradıcılıq qabiliyyəti, ümumi psixologiya, şəxsiyyət psixologiyası, diferensial psixologiya, sosial psixologiya, Kaywords: psychology, useful, development, creativity, general psychology, psychology of sexism, differential psychology, social psychology

Ключевые слова: психология, полезность, развитие, творчество, общая психология, психология личности, дифференциальная психология, социальная психология

SUMMARY

This article is about how to learn the human creativity and influence factors to it. During creative process man try to use spiritual and physical opportunities.

During creative process man use 3 main psychology predmets. There are general psychology, psychology of sexism and differential psychology. These 3 main psychology predmets solve several problems.

Creative psychology learns the psychology events of creative activity, the quality of psychology of sexism and creative ability.

РЕЗЮМЕ

Эта статья – статья, которая пытается разгадать тайны человеческого творчества и факторы, которые него влияют.

В творческом процессе человек старается использовать моральные и физические возможности. В творческом процессе человек использует 3 основных психологических объекта: Общая психология, психология человека и дифференциальная психология.

Творческая психология изучает психологическую природу творчества и творческих способностей.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova